

**შავი ზღვისპირეთის ტრადიციული მუსიკის წინასწარი შესწავლა:
აქცენტით ქართულ და ჩერქეზულ რიტუალურ სიმღერებზე,
საკრავებსა და მრავალხმიანობაზე**

ქართული და ჩრდილოკავკასიური ხალხური მუსიკის შედარებითი კვლევა არაერთ ქართველ ეთნომუსიკოლოგს ჩაუტარებია, მათ შორისაა მანანა შილაკაძე. ტრადიციულ ჩერქეზულ მრავალხმიანობას ამჟამად საქართველოში მხოლოდ ახალგაზრდა მომღერალთა ფოლკლორული ანსამბლი „დიდგორი“ ასრულებს, თუმცა ინტერესი ჩრდილოკავკასიური ხალხური მუსიკისადმი ამჟამად მზარდია. ჩრდილოეთ და სამხრეთ კავკასიის ხალხთა მუსიკალურ ფოლკლორს მრავალი რამ აახლოებს, მათ შორის ბურდონული მრავალხმიანობა, სასიმღერო ჟანრები და მუსიკალური საკრავები. ბრიტანელი მუსიკოლოგი ჯ. სამსონი მიუთითებს ნათესაობაზე თუშურ და ჩერქეზ ხალხურ მელოდიებს შორის, ასევე, ჰარმონიის მსგავსებაზე სვანურ და ყაბარდო-ბალყარულ ტრადიციულ მრავალხმიანობაში (Samson, 2017: 19–20). სამსონი ვარაუდობს, რომ „დიალექტის“ მუსიკალური კლასიფიკაციის კონცეფცია, რომელიც გამოყენებულია ხალხური მუსიკის კვლევებში, შეიძლება გავრცელდეს საქართველოს ფარგლებს გარეთაც (იქვე: 18). 10 წელიწადზე მეტი ხნის წინ მე ჩავატარე სავსე ექსპედიცია თუშეთში, სადაც აღმოვაჩინე, რომ დაღმავალი საგარმონე მელოდიები და ასევე, თუშური სამგლოვიარო სიმღერები შესაძლოა ჰგავდეს ვაინახების და მათ შორის საქართველოში მცხოვრები ქისტების ტრადიციულ მუსიკას. აქედან გამომდინარე და სამსონის მოსაზრებაზე დაყრდნობით, შევეცადე მსგავსების გამოვლენის მიზნით შემედარებინა ჩერქეზული და ქართული ეთნოგრაფიული ჯგუფების: მეგრელების, გურულების, აჭარლებისა და ლაზების მუსიკალური კულტურები. ი. ჟორდანიას აღნიშნავს, რომ კავკასიელების ხალხური მუსიკისათვის დამახასიათებელი საერთო ელემენტები, როგორცაა მრავალხმიანობის ფორმები, ხალხური საკრავები და სასიმღერო ჟანრები, სძლევს ენობრივ და რელიგიურ განსხვავებებს ამ ხალხებს შორის (Jordania, 2010: 234).

კულტურული მსგავსება ქართველებსა და ჩერქეზებს შორის

აფხაზურ-ადიღურ ენათა ოჯახი, რომელშიც ერთიანდება ჩერქეზული, ქართულთან ერთად მიეკუთვნება ერთ კავკასიურ ენათა ოჯახს და მათ შორის ამჟამად საერთო ელემენტები. მაგალითად, ქართული და ჩერქეზული ენების გრამატიკაში მოთხრობითი ბრუნვის ფორმა გამოიყენება წარსულ დროში; ფუძის კუმშვაც, ასევე, დამახასიათებელია ქართული და ჩერქეზული ფონეტიკისთვის. მსგავსია ქართველ და ჩერქეზ მამაკაცთა სამოსი – ჩოხა. ჩერქეზები მართლმადიდებლები იყვნენ ყირიმის სახანოს მიერ მათ იძულებით ისლამიზაციამდე (XV–XVIII სს). სწორედ იმ დროიდან არის აქ შემორჩენილი წმინდა გიორგისა და წმინდა ელიას კულტები. ამასთან, ელიას თაყვანისცემა ჩერქეზეთშიც, საქართველოს მსგავსად, ამინდის მართვას უკავშირდება. „წვიმის გამომწვევი“ სიმღერები ძალიან მნიშვნელოვანია ამ ხალხისთვის. ისინი ამზადებენ თოჯინას, რომელსაც ხანწე-გუაშს უწოდებენ და მისი თანხლებით წვიმის გამოსათხოვ სიმღერებს მღერიან (Naloev, 1980: 18). ამგვარად, ამჟამად კავშირი ქართულ თოჯინა გონჯასა და რიტუალ გონჯაობასთან (იქვე: 15). ჩერქეზეთში ფართოდ იყო გავრცელებული ბავშვთა ინფექციური დაავადებისა

შესასრულებელი სამკურნალო სიმღერებიც. ამით ისინი მიმართავდნენ ღვთაება ზიუსხანს, რომელსაც მოჰქონდა ავადმყოფობა, მსგავსად ქართული ბატონებისა. ქართველებთან შედარებით, ჩერქეზებმა შემოინახეს ძალიან ბევრი ტრაგიკულ-ეპიკური სიმღერა (ლიბზა), რაც იმით აიხსნება, რომ ამ ხალხის საგმირო ისტორიები დამწერლობის არქონის გამო, ზეპირად სიმღერების სახით იქმნებოდა და ვრცელდებოდა. ჩერქეზული გმირული ეპოსის მთავარი თემა არის ბრძოლა სამშობლოს (ადილა ხაკუ) მტრებთან, მათ შორის დაღესტნელ დამპყრობლებთან, ყირიმის სახანოსთან და რუსეთის იმპერიასთან. სამშობლოს დაცვის თემა ქართულ ხალხურ სიმღერებშიც აქტუალურია. შავიზღვისპირეთში მცხოვრები ჩერქეზები ავლენენ კულტურულ კავშირს დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობასთან – მეგრელებთან, გურულებთან და აჭარლებთან. ამ თვალსაზრისით, განსაკუთრებით საინტერესოა საქორწილო სიმღერების მსგავსება. დასავლელი ჩერქეზების, კერძოდ, შაფსულებისა და ჩემირგოის ხალხისათვის კარგადაა ცნობილი სიმღერა სი ფაქ (Ci Paq), რომელიც ძალიან ჰგავს აჭარულ ხინკალას. სამეგრელოში გავრცელებული საქორწილო სიმღერის კუჩხი ბედინერის მსგავსი სიმღერები ცნობილია აფხაზეთშიც. შესაძლოა საქორწილო სიმღერა უნიკალური ჟანრია, რომელიც მთელ შავიზღვისპირეთში იყო გავრცელებული.

განსხვავება აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის ჩერქეზულ პოლიფონიაში

ჩერქეზული მუსიკის ერთ-ერთი ექსპერტი, ალა სოკოლოვა ჩერქეზულ მუსიკას ყოფს აღმოსავლურად და დასავლურად (Sokolova, 2006: 100). დასავლურად ითვლება აბზახების, ბუედულების, შაფსულებისა და ჩემირგოის ხალხების მუსიკა. ისინი ადიღეს რესპუბლიკასა და რუსეთის ფედერაციის კრასნოდარის მხარეში სახლობენ. აღმოსავლურად მოიაზრება ყაბარდოელებისა და ბესლენეის ხალხის მუსიკა. ისინი ყარაჩაი-ჩერქეზეთისა და ყაბარდო-ბალყარეთის რესპუბლიკებში ცხოვრობენ. გარდა ამისა, რუსული იმპერიის მიმართველობისას, ჩერქეზები მიგრირდნენ თურქეთშიც, ასევე, როგორც დიასპორა ცხოვრობენ მთელ მსოფლიოში. როგორც სოკოლოვა აღნიშნავს, ჩერქეზული პოლიფონია არ ავლენს დიდ სტილურ განსხვავებას სუბ-ეთნიკურ ჯგუფებს შორის, მსგავსად საქართველოსი. მეორე მხრივ, ზ. გუჩევი, ჩერქეზული ტრადიციული მუსიკის ცნობილი შემსრულებელი (ყაბარდოული წარმოშობისა), აღნიშნავს, რომ ჩერქეზული პოლიფონიის აკომპანიმენტის პარტიის სტილი, რომელსაც ჟუი-ს უწოდებენ, სხვაობს აღმოსავლეთსა და დასავლეთში. ძველი სანოტო და აუდიოჩანაწერების შესწავლის საფუძველზე, მეც ვეთანხმები მოსაზრებას, რომ ჩერქეზული პოლიფონია შეიძლება დაიყოს აღმოსავლურად და დასავლურად. ბურდონული მრავალხმიანობა აღმოსავლეთში უფრო ფართოდაა გავრცელებული. საინტერესოა, რომ ყაბარდო-ბალყარელები ემეზობლებიან ოსებს, რომელთაც, ასევე, ახასიათებთ ბურდონული ტიპის სიმღერა. ისევე როგორც საქართველოში და ოსეთში, ბურდონული მრავალხმიანობის ნიმუშები ჩერქეზეთშიც კოლექტიურად სრულდება. ყაბარდოელთა სიმღერები, განსაკუთრებით, ეპიკური ჟანრისა, ბურდონულ ბანთან ოქტავური ან პარალელური კვინტური მოძრაობებით ხასიათდება, განსხვავებით ქართული პოლიფონიისაგან, სადაც ბანი უმთავრესად მონოტონურია. ჩერქეზულ მრავალხმიანობაში გვხვდება ვოკალური აკომპანიმენტი სიტყვების გარეშე, ბურდონის ან ანტიფონის სახით, რომელსაც ჟუი (ყაბარდოულად ეჟუ) ეწოდება.

შილაკაძე აკეთებს საინტერესო დაკვირვებას ჩერქეზული ჟუის ინდივიდუალურ ვოკალურ პარტიასა და ქართული ბანის კოლექტიურ პარტიას შორის მსგავსებაზე

(Shilakadze, 2010: 177). ქართული ბანის მსგავსად, ჩერქეზული ჟუიც ხშირად უსიტყვოდ იმღერება, თუმცა, ქართული ბანისგან განსხვავებით, არ ჟღერს აუცილებლად ტექსტიან პარტიებზე დაბლა. შილაკაძე იზიარებს ი. ჭავჭავაძის მოსაზრებას, რომ ძველად ქართული მრავალხმიანი სიმღერის ბანი, შესაძლოა გულისხმობდა მხოლოდ აკომპანიმენტს და არა დაბალი რეგისტრის ხმას (იქვე).

ქართული საეკლესიო გალობა სათავსს იღებს შუა საუკუნეებში. შესაბამისად, შესაძლებელია, საგალობლების მრავალხმიანობამ როგორც სტილიზაციის შედეგმა, შეზღუდა ბანის დიაპაზონი და მიუჩინა მას დაბალი რეგისტრი, რამაც გავლენა იქონია საერო მუსიკაზეც. იმ ფაქტს, რომ ძველად საქართველოში თანმხლები ხმები აუცილებლად დაბალ რეგისტრში არ ჟღერდნენ, ადასტურებს დასავლეთ საქართველოს ბარის სიმღერებში გავრცელებული კრიმანჭული, როგორც თანმხლები ხმის ერთ-ერთი ნიმუში.

ქრისტიანული გალობის ტრადიცია არ დამკვიდრებულა ჩერქეზეთში. ამიტომ სავსებით შესაძლებელია, რომ ჟუიც არ დაეკარგა იმგვარი აკომპანიმენტის როლი, როგორც, სავარაუდოდ, ქართულ ბანსაც ჰქონდა.

დასავლელ ჩერქეზებში ძალიან პოპულარულია ჩასაბერი საკრავი კამილი, სიმებიანი შიჭაფშინი და საჩხარუნებელი ფხანჩი. აქაური სიმღერები სრულდება სოლისტისა (რომელიც მღერის ტექსტს) და კოლექტიური ან ინდივიდუალური შემსრულებლის (რომელიც ასრულებს ჟუიცს) მიერ საკრავის თანხლებით. არის შემთხვევები, როცა ტექსტს მღერის შიჭაფშინზე შემსრულებელი ან ჟუიცს პარტიას ასრულებს ფხანჩზე დამკვრელი. შიჭაფშინისა და კამილის პარტიები, უმთავრესად, მიჰყვება სოლისტის მელოდიას, თუმცა, ზოგჯერ იმეორებს ჟუიცს პარტიას, რაც ჰეტეროფონიულ ხმოვანებას ქმნის.

აღნიშნავენ, რომ აფხაზ-ადიღელ ხალხთა მრავალხმიანობა მოიცავს ურთიერთდაპირისპირებულ სოლო და საგუნდო პარტიებს, მსგავსად ორი საპირისპირო საწყისისა მათ ეპოსში: „სოსრუყო – აშამაზი“ ჩერქეზთა ნართულ ეპოსში და „ღმერთი – ადამიანი“ აფხაზურში (Sokolova, 2009: 46). ამიტომ ჩერქეზები არ აღიქვამენ თავის მუსიკას როგორც სამხიან პოლიფონიას. მეორე მხრივ, დასავლელი ჩერქეზების მუსიკისთვის დამახასიათებელი დიალოგი სოლისტსა და ჟუიცს შორის, ჟღერს ვოკალური პარტიებისაგან სრულიად დამოუკიდებელი, ინსტრუმენტული მელოდიის ფონზე. ზოგ შემთხვევაში, სოლისტის ნაცვლად, რომელიც მღერის ტექსტს, ძირითად მელოდიას ასრულებენ შიჭაფშინი და კამილი, მხოლოდ ჟუი იმღერება ადამიანის ხმით. ასეთ დროს ჟუი ან ინსტრუმენტული მელოდიის პარტიას იმეორებს, ან იშვიათად მის კონტრასტულ მელოდიას ასრულებს. კონტრასტის ელემენტი ორხმიან ვოკალურ პოლიფონიაში გვხვდება როგორც ჩერქეზეთში, ისე – აფხაზეთში. აფხაზური სიმებიანი საკრავი აფხარცა ასრულებს წამყვან მელოდიას, საგუნდო პარტია არგიზრა კი მღერის აკომპანიმენტს (Tchanba. 2004: 48).

შეიძლება ითქვას, რომ აფხაზ-ადიღელებისთვის სიმებიანი და ჩასაბერი საკრავები ადამიანის ხმის მსგავსად, წამყვან მელოდიას ასრულებენ, განსხვავებით ქართული სიმებიანი ჭიანურისა, რომელიც მხოლოდ აკომპანიმენტის ფუნქციას ასრულებს. ჩერქეზული საკრავი კამილის მელოდიები მეტად დამოუკიდებელი და კონტრასტულია ვოკალური პარტიისა, ვიდრე შიჭაფშინის. კამილი ლერწმისგან მზადდება და მისი ბგერათრივი ასეთია: a-b-c-d-e-f-g-a', თუმცა, შეუძლია გამოსცეს ობერტონები გადაბერვის შემთხვევაში. ამგვარი ჩასაბერი საკრავები, რომლებიც ფართოდაა გავრცელებული ჩერქეზეთსა და სხვა კავკასიურ ხალხებში, გვხვდება თურქეთშიც ნეი-ს სახით. გრძელი და ვიწრო ვიოლინოსმაგვარი საკრავები, როგორებიცაა აფხაზურ-ადიღური სიმებიან-ხემიანი შიჭაფშინი და აფხარცა,

გვხვდება ლაზეთშიც ქილილის სახით, რომელიც, ასევე, შესაძლოა ე.წ. პონტოური ვიოლინოს (ქამანჩას) ტიპის იყოს. დასავლურ-ჩერქეზული ორსიმიანი შიჭაფშინი წმინდა კვინტური წყობისაა. ამგვარი საკრავი, სავარაუდოდ, ხანგრძლივი დროის განმავლობაში იყო გავრცელებული შავიზღვისპირეთში. ლაზები ფიქრობენ, რომ ქართული სახელწოდება ჭიანური მოდის ლაზთა ანტიკური სახელწოდებიდან ჩან. ჩვენ არ ვიცით როდის გავრცელდა სიმებიანი და ჩასაბერი საკრავები სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიაში, თუმცა XIX საუკუნის ჩერქეზი ეთნოგრაფის, სულთან ხან-გირეის ინფორმაციით, მისი მოღვაწეობისას კამილიც და შიჭაფშინიც დამკვიდრებული იყო ჩერქეზეთში, შიჭაფშინი კი ფართოდ იყო გავრცელებული ყველა სოციალური ფენის ხალხში (Khan-Giray, 2009: 100).

საქართველოში შავიზღვისპირეთი ცნობილია რეგიონად, სადაც ყვავის პოლიფონია. სამეგრელოში, გურიასა და აჭარაში ვოკალური მრავალხმიანობის კონტრასტული ფორმაა წამყვანი. მიუხედავად იმისა, რომ აფხაზურ-ადიღურ ტრადიციულ მუსიკაში ძალიან მცირეა კონტრასტული პოლიფონიის ელემენტები, მაინც შეიძლება საუბარი დასავლეთ საქართველოსთან ამ კუთხეების კულტურულ კავშირზე.

თარგმნა მაკა ხარძიანმა